

DEĞERLENDİRMELER

GAGAVUZ DESTANLARI

Özkan, Nevzat (2007), *Gagavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayşe BALCI

“İnsanlık tarihinde yazarın kutsal bir kişi olduğu dönemler vardı. Kutsal kitaplar, evrensel kitaplar yazdılar; yasalar yaptılar; destanlar söylediler; kehanetlerde bulundular. Yer altı mezarlarının duvarlarına, tapınakların girişlerine cümleler kazıldılar. Ama o zamanlar yazar tek başına bir birey değildi, halkın kendisiydi.”

Augusto Roa Bastos

Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan, binlerce yıllık geçmişe sahip Türk kültürü, somut olduğu kadar somut olmayan mirasının çeşitliliğiyle önümüze görkemli bir kültürel zenginlik sunmaktadır. Bu büyük birikime hak ettiği bilimsel ilginin gösterilebilmesi, yeni ve özgün yöntemlerle yeni bakışların geliştirilebilmesi, yeni yorumların katılabilmesi için bu alanlardaki verileri derleyen, yayımlayan ve çeşitli projeler yürüten Türk Dil Kurumu, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Fikret Türkmen’in başkanlığında sürdürülen bir çalışmayı hayata geçirdi: Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi.

Ön hazırlıkların ardından 1997 yılında hükümet tarafından kabul edilen Proje, Devlet Planlama Teşkilatı Destek Programı’na alındı. Projenin Nisan 2010’da yayımlanan kitap sayısı 36’ya ulaşırken bu sayı yıl sonunda 50’yi, proje tamamlandığında ise 100’ü bulacak. Türk kültürünün tüm zenginliğiyle ortaya çıkarılması açısından büyük önem taşıyan bu çalışma ile şimdiye kadar benzerine rastlamadığımız genişlikte ve kapsamda bir külliyat ortaya koyulmuş olacak. Bu dev külliyat tüm Türk soylu halklar için de benzersiz bir hazine.

Bu yazı, Proje ve *Gagavuz Destanları* üzerine ana hatlarıyla bir değerlendirme yapmayı amaçlıyor. Yüksek Öğretim Kurulunun Genel Ağ sayfasında yer alan “Ulusal

Tez Merkezi”nde bir arama yapacak olursanız, Gagavuzlar üzerine 11 tez yapıldığını ve bunlardan altısının yüksek lisans, beşinin ise doktora tezi olduğunu görebilirsiniz. Bu çalışmalardan ikisi Uluslararası İlişkiler Bölümünde biri de Tarih Bölümünde yapılmıştır. Bu her yönüyle yetersiz sayı Gagavuz dili, kültürü ve edebiyatına Türkiye üniversitelerinde gereken ilginin gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türk Dil Kurumunun Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesinin akademisyenlere metin incelemeleri yanında karşılaştırmalı okumaların da yapılabileceği zengin ve yeni çalışma alanları açması bakımından ayrı bir önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Türk kültürünün, dilinin, geleneksel kaynaklarının toplu ve bütünlüklü bir biçimde bugüne taşınması konusunda büyük değer taşıyan bu metinler, elbette sadece akademisyenler için değil, bu zenginliğin bugün de yorumlanması ve geleceğe aktarılması açısından romancılarımız, şairlerimiz, sanatçılarımız için de ufuk açıcı bilgiler içeriyor.

Bugün Gagavuz nüfusunun büyük bir bölümü Moldova ve Ukrayna’da yaşıyor; ancak Romanya, Yunanistan, Rusya, Kazakistan gibi çeşitli ülkelerde de dağınık olarak yaşayan yaklaşık 500 bin Gagavuz bulunuyor. Ortodoks Hristiyan olan Gagavuz Türkleri, dilleri ve diğer kültür özellikleri bakımından kendine has bir takım özellikler taşısa da Nevzat Özkan’ın *Gagavuz Türkçesi Grameri*’nde dile getirdiği şekilde “Âdet ve gelenekleri bakımından başta Anadolu Türklüğü olmak üzere Türk dünyası ile çok önemli bir müşterek kültür zenginliğini paylaşmaktadır.” (Özkan 1996: 30).

Gagavuzlara ait halk edebiyatı metinlerini ilk olarak Moşkof derlemiş ve *Gagauzki Teksti* (1895) adlı eserinde sunmuştur. Moşkof daha sonra *Gagauzi Bendersko Yezda* (1900-1902) adlı kitabını ve Gagavuz ağızlarından yaptığı diğer derlemeleri, *Türk Halklarının Halk Edebiyatlarından Örnekler* serisinin 10. cildini oluşturan *Basarabya Gagauz Ağızları*’nda (1904) yayımlamıştır. Bulgaristan Gagavuzlarının halk edebiyatı metinleri ise ilk olarak, Atanas Manof’un *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)* (1938) adıyla Türkçeye çevrilen eserinde yer almaktadır. Vlodzimierz Zajaczkowski’nin “Gagavuz Folklor Metinleri” (1960) adlı uzun makalesi ile *Bulgaristan Gagavuzlarının Dili ve Folkloru* (1966) Bulgaristan Gagavuzlarının halk edebiyatıyla ilgili verdiği önemli bilgiler yanında çok sayıda metin sunmaktadır.

Türk Dil Kurumu, Gagavuz yazı dilinin kuruluşunun yüzüncü yılı dolayısıyla 27-29 Aralık 2007 tarihinde uluslararası katılımlı Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni düzenlemiştir. Süreli yayınlarında Gagavuz Türkçesinin çeşitli konularına yönelik makalelere de yer veren Kurum, Prof. Dr. Nevzat Özkan’ın hazırladığı *Gagavuz Türkçesi Grameri*’ni 1996 yılında, *Gagavuz Destanları*’nı ise 2007 yılında yayınları arasına kattı. *Gagavuz Destanları* Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesinin 14. kitabı. Yazılı bir edebiyata çok geç sahip olan Gagavuz Türklerinin sözlü kültür ürünlerinin bir araya getirildiği *Gagavuz Destanları*’nda okuyucu, sekiz destan metnini özgün biçimlerinden okuma ve böylece Gagavuz dil evrenine girme imkânını yakalıyor.

İlhan Başgöz, Mark Azadovski'nin *Sibirya'dan Bir Masal Anası* adlı kitabına yazdığı ön sözde halk edebiyatı türlerinin yeniden yaratımlarına ilişkin şunları söyler: “Sözlü gelenekte hiçbir halk edebiyatı türünün, değişmez, donup kalmış, kuşaktan kuşağa böylece aktarılan bir metni veya biçimi yoktur. Bu türlerin değişik zamanlarda yeniden yaratılan metinleri vardır. Bu yeniden yaratılan gösterimde anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, bulunduğu toplum katı, din inançları, değer yargıları önemli değişiklikler yapar. Bu gösterimde dinleyicilerin konumu, kültürü, beklentileri, dünya görüşleri, önemli değişimler yapar” (1). Projede yer alan tüm eserlerde ve dolayısıyla *Gagavuz Destanları*'nda da destan metinlerinin varyantlarının aktarımı anlatıcı ve dinleyici değişimlerini takip, yani bir toplumun değişimine şahitlik bağlamında kıymetli imler barındırıyor.

Prof. Dr. Nevzat Özkan'ın hazırladığı *Gagavuz Destanları*, Prof. Dr. Fikret Türkmen'in Projeyi de özetleyen sunuşuyla başlıyor. Çalışmada metni yayımlanan ve incelenen Gagavuz destanları ve bu destanların varyantlarının sayısı şöyle: Köroğlu 12, Tepegöz 11, Dengiboz 3, Âşık Garip 2, Arzu ile Kamber 3, Şah İsmail 1, Gan-kişi 1, Aleksandr Makendonskiy 1. Destanların kaynakları ve konuları bakımından incelenerek destan varyantlarının özetlendiği “Giriş” bölümünün ardından önce destanların özgün, sonra da Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimleri veriliyor. Kitabın sonunda yer ve şahıs adları dizini ile Gagavuz araştırmalarında araştırmacılara yol gösterebilecek ayrıntılı bir kaynakça yer alıyor.

Aralarında S. A. Amacolov, Stepan Bulgar, M. A. Durbaylo, S. P. Ekonomov, G. A. Gaydarcı, Atanas Manof, V. A. Moşkov, D. N. Tanasoglu, Wlodzimierz Zajaczkowski'nin de bulunduğu araştırmacılar tarafından derlenen destanlar, L. S. Çimpoş tarafından konularına göre bir tasnife tabi tutuluyor. Çimpoş'in kahramanlık, romantik ve fantastik konulu olarak bölümlediği bu destanlar için “Diğer Türk destanlarının büyük bir bölümü gibi ya henüz tamamlanmamış ya destan dünyasından masal yahut hikâye dünyasına geçiş yapmış ya da birkaç edebi türün özelliklerini bir arada yansıtan eserlerdir.” saptamasını yapan Özkan, bu durumun bütünüyle eserin üslubu ve işlenişine ilgili olarak ortaya çıktığını belirtiyor. (Özkan 2007: 18)

Gagavuz Türklerine ait sözlü edebiyat, Gagavuz Türklerinin tarihleri ve kültürel birikimlerinin renkliliğini taşıyor. Gagavuzlar, tarihî Türk boylarının birbiri üstüne geçen kültürlerini, Balkan ve diğer Hristiyan milletlerden aldıkları farklı unsurlarla kaynaştırmışlardır. Gagavuz destanlarında, Altay ve Orta Asya Türk kültüründen izler yanında Oğuz Kağan'ın danışmanı Uluğ Türk'ün yerini Hz. İsa'nın on iki havarisinden öykünölmüş on ikilerin alması örneğinde görüleceği gibi içinde yer aldıkları Balkan, Slav ve Ortodoks kültürlerinden değerler de görmek mümkündür. Öte yandan Ortodoks Gagavuzlar, Âşık Garip, Arzu ile Kamber, Şah İsmail gibi destanlarında Osmanlı dönemine ait İslamî özellikleri destanlarına taşımışlar, “Kimi zaman birbirleriyle çatışan bu değerleri ve kültür özelliklerini kendi mahallî kimlikleri içinde karıştırıp kaynaştırmışlar ve yeni renkler kazandırmışlardır.” (Özkan 2007: 19) Bu farklı kültür öğelerinin bir aradalığını açıklarken Özkan, Gagavuzların Balkan coğrafyasında tarihin en önemli geçiş hatlarından biri üzerinde yaşamalarının etkisine

değınmiş, başka kültürlerle yan yana ve iç içe yaşama konusundaki kabiliyetleri sebebiyle Batı ve Doğu dünyasından pek çok unsuru kendi kültürlerine ve dolayısıyla destanlarına kazandırabilmekteki yetilerine vurgu yapmıştır. (Özkan 2007: 19)

Destanlara kişiler açısından bakıldığında kahramanların büyük bölümünün sıradan ve yoksul insanlar oluşu dikkat çekmektedir. Örneğin Dengiboz'da erkek kahraman, adı dahi verilmeyen sıradan bir ailenin oğludur. Mekân olarak ise Orta Asya'dan, Altay'dan, Kafkasya'dan söz edilmekle birlikte ağırlıkla Balkan topraklarının öne çıktığı hatta Bucak ve Bulgaristan'dan yer adlarının destanlara girdiği görülür.

Gagavuz destanlarında aşkın ön plana çıktığı bölümlerde şiir ve düzyazı birlikte kullanılmıştır. Duyguların ifade edildiği bölümlerle, diyaloglarda şiiri; olayların aktarıldığı bölümlerde ise düzyazıyı görürüz. Ancak Köroğlu ve Arzu ile Kamber destanlarının bazı varyantları şiirden ibarettir.

Gagavuz destanlarının adı, konusu, motif ve epizot yapısı itibarıyla Oğuz Destanları'nın Balkanlar'daki uzantısı olduğunu belirten Nevzat Özkan, destanlara ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: "Gagavuz destanları olarak değerlendirilen metinlerin hiçbiri tam olarak destan niteliği taşımamakla birlikte, destanda bulunması gereken tarihî kişilerden, olaylardan ve coğrafyadan izler taşıma, geniş bir alanda değişik varyantlar hâlinde anlatılma toplumun mitolojik değerlerini, kimliğini ve kültürel zenginliğini günümüze kadar getirme gibi önemli özellikler açısından bakıldığında bütün metinlerde destani değerlerin var olduğu görülecektir." (Özkan 2007: 21)

Türk Dil Kurumunun yürüttüğü bu Proje kapsamında yayımlanan tüm eserler araştırmacılar kadar sıradan okuyucuya da çok verimli ve keyifli bir okuma olanağı sunuyor. Aslında her destanda ve hatta bir destanın farklı varyantlarında okuyucu bir serüvenin, bir toplumun serüveninin izlerini sürüyor. Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine süren bu serüvende nelerin seçilip alındığı, nelerin taşındığı kadar nelerin zamanla geride bırakıldığı veya neye dönüştürüldüğü şeklindeki izleklerin takibinde okuyucu, zaman zaman polisiye bir iz sürme zaman zaman da sosyolojik çıkarsamalara kayan bir okuma deneyiminin içinde buluyor kendini. Türk kültürünün zenginliğine ve Türk dünyasının kendi dünyasına olan yakınlığına şahitlik edeceği bir okuma vaat ediliyor destanlarda.

Türk Dil Kurumunun Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesinin ve bu projenin 14. kitabı olan *Gagavuz Destanları*'nın ana hatlarıyla ele alındığı bu yazıyı, Arzu ile Kamber Destanı'nın Dionis N. Tanasoglu tarafından derlenen özgün (Özkan 2007: 160) ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimini (Özkan 2007: 238) birlikte vererek bitiriyoruz. Okuyucunun Gagavuz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığı görmesi ve *Gagavuz Destanları*'nı aldığıında, destan metinlerini özgün biçimiyle okuduğunda fazlasıyla deneyimleyeceği ortak duyuştan bir sesin ulaşması gayesiyle:

Bän çeşmeä vardıydım, / Ben çeşmeye vardıydım
Elimi üzümü yıkadıydım. / Elimi yüzümü yıkadıydım
Bän kolumdan bleziimi / Kolumdan bileziğimi çıkardıydım
Taş üstünä koyduydım. / Taş üstüne bıraktıydım
Bleziimin yazısı- / Bileziğimin üstünde
Kamber kendi yazılı. / Kamber'in adı yazılıydı
Bileziimi çalanlar / Bileziğimi çalanlar
Harzım kendi muştular / İsteğimi müjdeler
Ay daylar, doru taylar, / Ay taylar, doru taylar
Çıkarmış payvant oynnar. / Çıkarmış yuları sallar
Mamusunun elindä / Annesinin elinde
Al testä güllär / Al deste güller
Kızının da elindä / Kızının da elinde
Gül destä / Gül deste deste
Bülbül şafım kafestä. / Benimse bülbül çığlığım kafeste.

Kaynaklar:

- AZADOVSKİ, Mark (1992), *Sibiry'a'dan Bir Masal Anası*. Çev. İlhan Başgöz, Ankara: Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (2007), *Gagavuz Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.